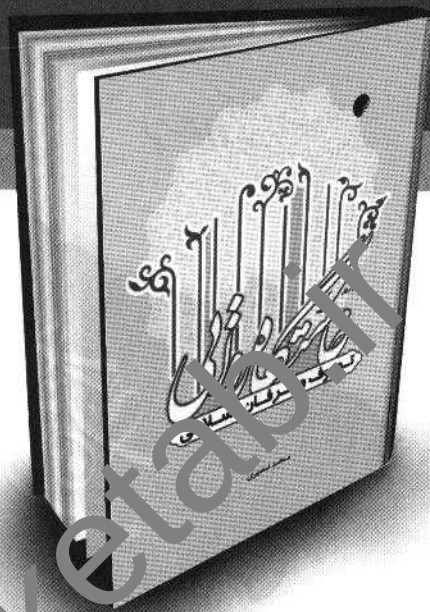

در بیان
خاسته‌های اولی
تصوف و عرفان اسلامی

محمد نصیری

سرشناسه	: نصیری، محمد، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: درآمدی بر خاستگاه روایی تصوف و عرفان اسلامی / تألیف: محمد نصیری.
مشخصات نشر	: قم: نشر ادیان، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۴۵۶ ص.
فروست	: نشر ادیان، ۱۴۷.
شابک	: 978-600-7598-43-6.
وضعیت فهرست نویسی	: فیا.
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۴۴۶] - ۴۵۶.
موضوع	: تصوف، عرفان.
موضوع	: Mysticism, Sufism
موضوع	: تصوف، منشاء.
موضوع	: Sufism Origins
شناسه افزوده	: دانشگاه ادیان و مذاهب. نشر ادیان.
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۵ ۶ن/۲۸۴ BP
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۸۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۴۱۶۵۵۴

نشر ادیان

۱۴۲

درآمدی بر خاستگاه روایی تصوف و عرفان اسلامی

- تألیف: محمد نصیری (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران، دانشکده معارف و اندیشه اسلامی)
- ناشر: نشر ادیان
- نوبت چاپ: اول، پاییز ۱۳۹۵
- چاپ: دفتر تبلیغات
- شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
- قیمت: ۲۱۰۰۰ تومان
- شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۹۸-۴۳-۶
- حق چاپ و نشر محفوظ است.

• مراکز پخش:

قم، پردیسان، روبه روی مسجد امام صادق (ع)، دانشگاه ادیان و مذاهب.
تلفن: ۰۱۳-۳۲۸۰۲۶۱۰ (۰۲۵)، نمابر: ۳۲۸۰۳۱۷۱ (۰۲۵)
www.adyanbook.ir
فروشگاه اینترنتی:

سخن ناشر

بدون تردید عرفان و تصوف اسلامی در تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی دارای جایگاه راهبردی است، چنان که می‌توان معنویت‌گرایی معقول و مبتنی بر ایمان و عمل صالح را برنامه اصلی و پیام جامع رسالت خاتم رسولان الهی حضرت محمد(ص) و اهل بیت معصوم و مطهر آن حضرت دانست. رابطه ناگسسته غالب جریان‌های فکری اسلامی و پیوند عمیق حکمت اسلامی با ابعاد فلسفی، کلامی، فقهی، حدیثی و تفسیری اش - چنان که تاریخ حکمت اسلامی از فارابی، ابن سینا، خواجه نصیر، ملاصدرا، طباطبایی تا امام خمینی(ره) گواه است، با این حقیقت، موید نقش بی‌بدیل این راز آفرینش در شکل‌گیری استعدادهای آدمی است. گذشته از برخی انکارها، و از آنجا که گاه هر چه ارزشمندتر بدلیات آن بیشتر، بطور طبیعی برخی کژی‌ها و انحرافات در عرفان اسلامی راه یافته است، از این رو بازخوانی احیاگرانه و برپایی اصلاح‌باورانه این میراث سترگ با چنین موقعیتی بی‌بدیل و راهبردی، گامی بنیادین در تجدید بنای روحیه و خلق و خوی معنویت‌گروانه و تکاپوی دایمی معرفت‌طلبانه امت اسلامی و بلکه همه انسان‌های طالب معنا برای زندگی است. در پژوهش پیش رو، استاد ارجمند دکتر محمد نصیری، با نشان دادن سرچشمه‌های حدیثی آموزه‌هایی از عرفان اسلامی،

ضمن فراهم آوردن زمینه پژوهش‌های جدید، به دفاع از معنویت ناب اسلامی بر پایه روایات مکتب اهل بیت و دیگر منابع اصیل عرفانی پرداخته است. ضمن تشکر از نویسنده محترم، امیدواریم با تقدیم این اثر به ارباب سلوک و معرفت زمینه‌ی پالایش و ارتقای عرفان و معنویت در جامعه اسلامی را بر مدار تعالیم خاندان عترت(ع) فراهم آورده باشیم.

www.ketab.ir

فهرست

دوستانای پژوهش و چکیده مطالب.....	۱۵
فصل اول واژه و اصطلاح‌شناسی تصوف و عرفان اسلامی.....	۱۹
اشتقاق کلمه صوف و اصطلاح تصوف.....	۲۱
مقدمه: ضرورت واژه‌شناسی صوفی.....	۲۱
تاریخچه و پیشینه بحث.....	۲۲
واژه‌شناسی صوف و صرف در لغت.....	۲۴
واژه‌شناسی صوفی در نظر صوفیه - عارفان و محققان.....	۲۷
۱. ترکیب از حروف رمز و غیرمشتمل (مطلوب) (عربی و غیرعربی).....	۳۰
۲. غیرمشتمل از ریشه عربی.....	۳۱
۳. سوفیا.....	۳۲
۴. صُفَّة:.....	۳۶
۵. صوفانه:.....	۳۷
۶. صوفان:.....	۳۹
۷. صفا:.....	۴۰
الف) [۷]: صُفُوَة:.....	۴۲
ب) [۸]: صُفُو:.....	۴۳
ج) [۹]: صُفَى:.....	۴۳
د) [۱۰]: صفا به معنی سنگ سخت:.....	۴۴
ه) [۱۱]: مضافه:.....	۴۴

۱۲. صفة:	۴۵
۱۳. صوفة:	۴۷
الف) ۱۳. صوفة و بنی صوفة:	۴۷
ب) ۱۴. صوفة به معنی پرز و پاره پشم:	۴۸
ج) ۱۵. صوفة به معنی أفناء القبائل:	۴۹
د) ۱۶. صوفة از صوفة القفا:	۴۹
۱۷. صفة:	۵۱
۱۸. صوف به معنی عدول:	۵۲
۱۹. عرفان (ماده سوزان داخل درخت):	۵۳
۲۰. صوف به معنی پشم:	۵۴
نکاتی در حاشیه حاشیه لغوی:	۶۱
گوناگونی تعاریف و سبب آن:	۶۳
اصطلاح صوفی و تعریف تصوف:	۶۵
پیوند معنای لغوی و اصطلاحی:	۷۰
واژه و اصطلاح عرفان و عارف:	۷۱
تقسیم عرفان به عملی و نظری:	۸۱
عرفان عملی:	۸۱
نسبت میان عرفان عملی و اخلاق:	۸۳
عرفان نظری:	۸۵
نسبت میان عرفان نظری و فلسفه:	۸۷
همگرایی واژه و اصطلاح شناسی ها:	۹۱
فصل دوم: خاستگاه تصوف و عرفان اسلامی	۹۳
تصوف و عرفان اسلامی؛ مانده‌ای اسلامی یا بر سر سفره بیگانه:	۹۵
نشانه‌های راه:	۱۰۴
حدیث‌شناسی عرفان اسلامی در نسبت حدیث با موضوعات و مسائل عرفان:	۱۰۴

۱۰۹	 خاستگاه قرآنی-حدیثی اقسام منازل سیر و سلوک در عرفان و تصوف
۱۱۳	 پراکندگی آیات قرآن و احادیث در کتب صوفیه و عرفا
۱۱۵	 خاستگاه اسلامی عرفان اسلامی از زاویه موازین سنجش آن
۱۱۸	 مسأله شریعت، طریقت و حقیقت و خاستگاه اسلامی تصوف و عرفان اسلامی
۱۲۳	 خاستگاه حدیثی برخی مقامات و احوال
۱۲۴	 چرا آن - پاسخ به سؤال علت اختصاص و تحدید موضوع
۱۲۵	 سیر و روش - سندشناسی احادیث عرفانی
۱۲۷	 دو معالطه در حدیث پیشینه مباحث

۱۳۵	 فصل سوم: معنای حدیث شناسی «فقر»
۱۳۷	 واژه و اصطلاح شناسی فقر
۱۳۸	 فقر از نظر سراج طوسی و کلابادی
۱۳۹	 فقر از نظر خواجه عبدالله انصاری
۱۴۰	 مقایسه فقر و غنی از نظر هجویری
۱۴۲	 فضیلت و اهمیت فقر در نظر خواجه نصیر غزالی
۱۴۵	 فقر از نظر امام خمینی (قدس سره)
۱۴۷	 حدیث شناسی فقر در منابع عرفانی
۱۵۴	 فقر در کلام امام سجّاد (ع) (حدیث شناسی فقر)
۱۵۶	 حدیث شناسی فقر از منظری دیگر

۱۶۷	 فصل چهارم: معنا و حدیث شناسی «زهد»
۱۶۹	 واژه و اصطلاح شناسی زهد
۱۷۰	 زهد از نظر مکی و کلابادی
۱۷۳	 زهد از نظر سراج طوسی، قشیری و عبّادی
۱۷۶	 زهد از نظر خواجه عبدالله، غزالی و کاشانی

زهد از نظر امام خمینی (قدس سره).....	۱۸۰
حدیث‌شناسی زهد در منابع عرفانی.....	۱۸۱
زهد در کلام امام علی (ع).....	۱۸۷
زهد در صحیفه سجّادیه.....	۱۸۹
حدیث‌شناسی زهد از منظری دیگر.....	۱۹۰

فصل پنجم: معنا و حدیث‌شناسی «ذکر»	۲۰۳
واژه و اصطلاح‌شناسی ذکر.....	۲۰۵
احادیث ذکر در کلام کلابادی و قشیری.....	۲۱۲
ذکر از نظر خواجه عبدالله و عبادی.....	۲۱۴
غزالی و حدیث‌شناسی ذکر.....	۲۱۸
گونه‌های مختلف ذکر و احادیث آن در کلام دیگر عارفان و صوفیان.....	۲۲۴
ذکر از نظر امام خمینی (قدس سره).....	۲۳۱
احادیث ذکر در کلام امام خمینی (قدس سره).....	۲۳۲
جلوه ذکر در کلام امام زین‌العابدین (ع).....	۲۳۵
حدیث‌شناسی ذکر از منظری دیگر.....	۲۳۷

فصل ششم: معنا و حدیث‌شناسی «رضا»	۲۵۱
واژه و اصطلاح‌شناسی رضا.....	۲۵۳
رضا از نظر هجویری و قشیری.....	۲۵۴
رضا از نظر خواجه عبدالله و نصیرالدین طوسی.....	۲۵۶
نظر غزالی درباره «رضا».....	۲۵۹
نظر اردشیر عبادی و کاشانی درباره رضا.....	۲۶۱
رضا مقام یا حال.....	۲۶۳
حقیقت رضا از نظر امام خمینی (قدس سره).....	۲۶۴

۲۶۷	حدیث‌شناسی و مراتب رضا از نظر امام خمینی (قدس سره)
۲۷۳	حدیث‌شناسی رضا در منابع اولیه عرفان و تصوف
۲۸۰	مسئله «رضا» در کلام امام علی و امام سجاده (ع)
۲۸۳	حدیث‌شناسی رضا از منظری دیگر

۲۸۹	فصل نهم: معنا و حدیث‌شناسی «محبت و عشق»
۲۹۱	واژه و اصطلاح‌شناسی محبت و عشق
۳۰۲	سیر تحول کاربرد واژه محبت و عشق
۳۰۵	امام خمینی (قدس سره) و حقیقت عشق
۳۰۸	حدیث‌شناسی محبت و عشق در منابع اولیه عرفان و تصوف
۳۱۴	محبت الهی در صحیفه سجاده
۳۱۶	حدیث‌شناسی محبت و عشق از منظر دیگر

۳۲۷	فصل هشتم: معنی و حدیث‌شناسی ریاضت
۳۲۹	ریاضت
۳۳۱	ابعاد سه‌گانه ریاضت به‌نظر خواجه انصاری:
۳۳۵	امام خمینی (قدس سره) و ریاضت
۳۳۸	حدیث‌شناسی ریاضت و مجاهدت

۳۴۳	فصل نهم: معنا و حدیث‌شناسی توکل
۳۴۵	توکل
۳۵۴	معنا و حقیقت توکل از نظر امام خمینی (قدس سره)
۳۶۷	حدیث‌شناسی توکل
۳۶۹	توکل در احادیث و ادعیه اهل بیت (علیهم‌السلام)

فصل دهم: معنا و حدیث‌شناسی اخلاص	۳۷۱
..... اخلاص	۳۷۳
..... هشت مرتبه اخلاص از نظر امام خمینی (قدس سره)	۳۸۴
..... حدیث‌شناسی اخلاص از نگاهی دیگر	۳۸۶
..... حدیث اخلاص در روایات مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام)	۳۸۸
..... خدایت اخلاص و جایگاه مخلصین در صحیفه سجادیه و نهج البلاغه	۳۹۱
فصل یازدهم: معنا و حدیث‌شناسی خوف	۳۹۳
..... واژه و اصطلاح‌شناسی خوف	۳۹۵
..... حدیث‌شناسی خوف	۴۰۶
..... اهمیت خوف الهی از منظر امام علی (ع)	۴۱۱
..... خوف در کلمات و سخنان امام سجاده (ع)	۴۱۲
فصل دوازدهم: احادیث مشهور عرفانی	۴۱۵
..... برخی احادیث مشهور عرفانی	۴۱۷
..... نکاتی چند در ذیل احادیث به اصطلاح عرفانی	۴۲۷
..... خاتمه	۴۴۳
..... کتاب‌شناسی منابع	۴۴۶
..... کتاب‌شناسی احادیث و روایات پایانی از منظری دیگر	۴۵۳

دورنمای پژوهش و چکیده مطالب

الحمد لله الذي أنس قلوب الصفة من عباده ملابس العرفان، و خصهم من بين عباده بخصائص الانسان، الذين يلوح من صفحات وجوههم بشر الوجدان، وينم على سرائرهم نضارة العرفان، فله الحمد على ما هيا للعباد من بركة خواص حضرت من اهل الوداد، والصلوة على نبيه و رسوله و آله و اصحابه الاكرمين الامجاد.

اگر کلید طلایی دنیای پیچیده و رمزآلود عرفان و تصوف اسلامی را معنویت، هنر معنوی و دستورات روحانی آن بدانیم، بدون تردید، چشمه سار اصلی این معنویت و پیام های روحانی مربوط به کتاب جاودان شریعت ختمیه، یعنی قرآن است؛ به طوری که حتی رکعات و جود قدسی پیامبر (ص) و معنویت وجود مبارک علوی و حتی همه عتاق عالم هستی، از آن ثقل اکبر نشأت گرفته است. قرآن به عنوان نخستین و اصلی ترین مأخذ تفکر اسلامی، به خوبی و با ژرفای تمام، بستر شکل گیری، بالندگی و گسترش عرفان و تصوف اسلامی را فراهم ساخته است.

اگر بخواهیم عنصر دیگری را در مرتبه دوم نامزد امر تأثیر گذاری در این جریان عظیم و شکل دهی اصول، فروع و چارچوب های نظری و عملی آن معرفی کنیم، آن عنصر سنت پیامبر اکرم (ص) به معنای عام آن

و احادیث و ادعیه به جامانده از آن حضرت و اهل بیت (علیهم السلام) و یاران نزدیک و صحابه شریف می تواند باشد؛ موضوعی که نظریه این پژوهش را بر ساخته است. تحقیق پیش رو در دوازده فصل، تلاش خواهد کرد از ابعادی چند به نقش سنت و روایات اهل بیت (علیهم السلام) در پویایی تصوف و عرفان اسلامی بپردازد.

در فصل اول، به واژه و اصطلاح شناسی صوفی، تصوف، عارف و عرفان پرداخته شده است. تلاش شده است ضمن جمع آوری اقوال گوناگون در این باره به سبب اختلاف تعاریف اشاره و وجه جمعی ارائه نماید.

در فصل دوم، با عنوان خاستگاه تصوف و عرفان اسلامی، به موضوعات مسأله‌ای که به طور کلی و به صورت عام آبخور اصلی عرفان و تصوف اسلامی را نشان می دهد، پرداخته است. در این فصل با «موضوع و مسئله شناسی عرفان و تصوف اسلامی» به برخی آیات و احادیث درباره این موضوعات اشاره شده است. همچنین از طریق «بررسی منازل سیر و سلوک»، «اسم شناسی برخی منابع اولیه تصوف و عرفان» و «اجزای کلی آماری آیات و روایات وجود در مهم ترین منابع و مآخذ اولیه»، قرائن و نشانه هایی بر چشم سار حدیثی عرفان و تصوف اسلامی ارائه شده است. بررسی خاستگاه اسلامی موضوع از زاویه موازین سنجش در عرفان و نیز موضوع «رابطه شریعت، طریقت و حقیقت» در عرفان اسلامی، بخش دیگری از مباحث همین فصل است.

فصل سوم تا یازدهم، به معنا و حدیث شناسی موضوع های «فقر»، «زهد»، «ذکر»، «رضا»، «محبت» و «عشق»، «ریاضت»، «توکل»، «اخلاص» و «خوف» پرداخته است. در هر یک از موضوعات فوق، ابتدا واژه شناسی لغوی و سپس معنا شناسی اصطلاحی و بعد از آن نکاتی از منابع مهم و اصلی عرفان و تصوف پیرامون موضوع نقل شده است. هدف از این نقل

و توجه به نظرات، افزون بر موضوعیت بالاصاله اش، این بوده است که تاحدودی، برخی مفاهیم و مضامین که در کلام عرفا و متصوفه در تعریف یا تحدید یک موضوع آمده است و ریشه حدیثی و روایتی دارد، هرچند که آن حدیث مورد استناد آنان قرار نگرفته است، نمایانده شود؛ به تعبیری همان طور که خواهیم دید در عین حالی که در بحث از زهد یا ذکر یا راضی احادیثی مورد توجه عرفا و صوفیه در کتاب های شان قرار گرفته است و برخی سخنان که از آنان نقل شده، برگرفته از احادیث است، ولی با این عنوان نیست و وقتی روایاتی که در دیگر منابع اصلی روایی اسلامی که در موضوع فوق وارد شده، مورد توجه و بازخوانی قرار می گیرد، تاحدودی تأثیر عرفا از منبع عظیم سنت پیامبر اکرم (ع) و ائمه اهل البیت (ع) که در کلام آنان آمده است، روشن تر شود.^۱ براین اساس، بعد از نقل اقوالی چند در آره یک موضوع، احادیثی که در برخی از مهم ترین منابع عرفان آمده است، نقل می شود، در هر موضوع سعی شده نظرات عارف و اصل حضرت امام خمینی و احادیثی که مورد توجه ایشان بوده است نیز مورد توجه قرار گیرد. و سپس کلمات امام سجاد (ع) در صحیفه سجادیه و در بخشی دیگر احادیثی که در دیگر منابع اصیل اسلامی، به ظاهر غیر عرفانی، درباره آن موضوع آمده است، ذکر شده است.^۲

۱. موضوعی که مقتضی پژوهش های مستقل است تا در نتیجه آن، ضمن نشان دادن مصادیق احادیثی که در کلام عرفا آمده است، تأکید بر این مسئله است که بسیاری از سخنان عرفا برگرفته از احادیث است و آنچه به عنوان حدیث در هر موضوع تاکنون مورد استناد آنان قرار گرفته، تنها بخشی از میراث عظیم اسلامی است.

۲. به طور طبیعی در درجه نخست، آثار اصلی و مهم تصوف و عرفان در هر دو حوزه نقل اقوال و نقل احادیث مورد توجه بوده است و سپس همین احادیث و یا احادیث دیگر با همین مضامین، در موضوع مورد نظر در مهم ترین منابع شیعه و سنی جست و جو و ارائه شده است.

در فصل دوازدهم، به عنوان فصل ضمیمه، به نقل برخی از احادیث، که معمولاً از آنها به عنوان احادیث عرفانی یاد می‌شود، پرداخته و تلاش شده است در حاشیه این احادیث، به موضوع اسناد این روایات و نیز احیاناً چگونگی مواجهه با احادیث عرفانی نکاتی ارائه گردد. حسن ختام پژوهش، کلام عمیق و دقیق معمار بزرگ و بی نظیر انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (قدس سره) قرار داده شده است. و حسن ختام این مقدمه را پذیرش کاستی‌های احتمالی پژوهش و استقبال از نکته‌سنجی ارباب معارف قرار می‌دهم. و ثواب این اثر را نثار ارواح طیبه شهدای اسلام و آغاخانکون و روح ملکوتی معمار کبیر انقلاب اسلامی امام خمینی (ره) و مرحوم پدرم می‌کنم.

الحمد لله و الصلوة والسلام، ومنه التوفيق و عليه التكلان.